

łożeniu klasztoru świętokrzyskiego, poświęcił w cyklu „Z legend Łysogór” wiersz pt. „Baśń o świętym Jeleniu”.

W konkluzji moich skromnych rozważań nad zagadnieniem przyrody Gór Świętokrzyskich w poezji J. Gajzlera można sformułować wypowiedź, że opisy przyrody w twórcywie literackim poety i relacje jego stanów psychicznych przy nakreślaniu lirycznymi słowami pejzażu puszczańskiego charakteryzują się znaczną skalą emocjonalną i tonacji wzruszeniowej. Wypływa to, jak źródło najczystszej wody, z jego wielkiego umiłowania tej „Ziemi uroczej”, pokrytej odwiecznym borem, jako „odziewą gór”, a będącej dla poety jego wymarzoną, kolorową światem, częścią Ojczyzny.

JERZY ŒMAK

Rozwój zakresu poznawczego i periodyzacja ochrony przyrody w Krainie Gór Świętokrzyskich¹

Развитие познавательного предела и периодизация охраны природы
в Крае Съвентокшиских гор

Development of cognitive sphere and periodicity of nature
protection in the land of Holy Cross Mts.

Zachowawcza ochrona przyrody

Kierunek ten obejmuje okres od zaczątków kształtowania się idei ochrony przyrody w końcu XIX w. do końca I wojny światowej. Decydujący wpływ miały tutaj motywy patriotyzmu, propagowanie swojszczyzny i piękna rodzimego kraju oraz rozwój krajoznawstwa. W odniesieniu do tego okresu, obejmującego kierunek zachowawczy w ochronie przyrody, rozwój gospodarczy Krainy Gór Świętokrzyskich nie charakteryzował się tempem i zakresem przemian mogącymi w sposób istotny naruszyć układ warunków równowagi dynamicznej w środowisku przyrodniczym. Prowadzone formy gospodarki, odpowiadające ówczesnym możliwościom wykorzystywania środowiska przyrodniczego tego obszaru, określa się współcześnie jako ekstensywne.

Na podstawie ówczesnego stanu badań prowadzonych w Krainie Gór Świętokrzyskich można było przeprowadzić ocenę walorów i wartości środowiska przyrodniczego, a także ustalić potrzeby perspektywy gospodarcze związane z rozwojem tych terenów, z uwzględnieniem ochrony ujawnionych cennych tworów przyrody.

¹ Część referatu wygłoszonego w Suchedniowie 16 czerwca 1980 r. na sesji poświęconej Janowi Gajzlerowi.

Niektóre osiągnięcia i wyniki badań pozwoliły już w omawianym okresie na trwałe uznanie wartości przyrodniczych znajdujących się na terenach Krainy tworów przyrody za wyjątkowe w skali krajowej, a w niektórych przypadkach i ogólnoswiatowej.

Na podstawie powyższych ocen zapoczątkowany został na tych terenach już w początkach bieżącego wieku ruch naukowy i społeczny ochrony przyrody. U podstaw tego ruchu rodziły się oraz rozwijały zainteresowania osobliwościami natury, a także przejawiała się żywa działalność związana z poznawaniem przyrody i zmierzająca do zachowania najcenniejszych jej tworów. Do 1914 r. prowadzona była jedynie działalność „rozpoznawcza” na polu ochrony przyrody, w oparciu o utworzony w 1908 r. kielecki oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i jego muzeum. Zbierano wówczas materiały oraz dane o osobliwościach i interesujących tworach przyrody: drzewach, roślinach zielnych, zwierzętach, skałach, źródłach i krajobrazach (obszarach cennych dla krajoznawstwa).

Okres I wojny światowej nie zniszczył podjętej na tym polu inicjatywy. Ośrodek kielecki, ze swym niedawno założonym muzeum krajoznawczym (kierowanym przez Szymona Włoszaka), wzorową szkołą średnią o kierunku wyraźnie przyrodniczym inicjowanym przez Józefa Stankiewicza oraz aktywnie działającymi młodymi geologami: Janem Czarnockim i Janem Samsonowiczem, zdobył się w tym okresie (1915 r.) na podjęcie starań o ochronę „Kadzielni”, uznanej za największą osobliwość przyrodniczą Kielc, oraz zapoczątkował inwentaryzację i obejmowanie ochroną zabytkowych drzew. Działalność ośrodka kieleckiego i sandomierskiego w dziedzinie ochrony przyrody — przed I wojną światową oraz w okresie jej trwania — związana była z warszawskim „Pamiętnikiem Fizyograficznym”, a głównie z Komisją Ochrony Osobliwości Przyrody Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. W „Pamiętniku Fizyograficznym”, a głównie na łamach organu Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, doskonale redagowanego czasopisma „Ziemia”, opublikowane zostały liczne artykuły i notatki odnoszące się do miejscowych osobliwości przyrody.

Funkcjonalna ochrona przyrody

Ten kierunek w ochronie przyrody obejmuje okres od końca I wojny światowej do wejścia w życie ustawy o ochronie przyrody z 10 marca 1934 r. (Dz. U. RP Nr 31) i zarysowujących się przemian w działalności gospodarczej (budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego — COP) oraz narastającego kryzysu w działalności na rzecz ochrony przyrody, na skutek niszczenia „Puszczy Jodłowej” i oporów uniemożliwiających utworzenie „Parku Przyrody im. St. Żeromskiego” w Łysogórach. Funkcjonalna ochrona przyrody, o szerszym zakresie ujmowania spraw ochrony przyrody i wiązania ich z ochroną uznawanych wartości oraz walorów przyrodniczych na określonych terenach, miała w Krainie Gór Świętokrzyskich do czynienia ze stosunkowo złożoną problematyką. Wynikało to z konfliktowych układów zachodzących pomiędzy rzecznikami doraźnych korzyści płynących z dewastacyjnego wykorzystywania środowiska przyrodniczego (nadmierne wycinanie lasów, m. in. „Puszczy Jodłowej”,

niszczenie krajobrazu poprzez nieodpowiednie sposoby wydobywania kopalin, tzw. „dzikie wyrobiska” oraz nieodpowiedniego gospodarowania rolniczego powodującego uruchomienie różnych form erozji), a propagatorami idei ochrony przyrody, jej walorów, wartości i piękna.

Znaczącym momentem dla działalności oraz rozszerzania form pracy na polu ochrony przyrody ojczystej stało się powołanie w niepodległej Polsce — w 1919 r. — Tymczasowej Państwowej Komisji Ochrony Przyrody, a następnie przekształcenie jej — w 1926 r. — w Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP). Powołane Kuratoria, a następnie Komitety Ochrony Przyrody, jako organa terenowego działania PROP, spełniały ważną rolę w pracach dotyczących zagadnień ochrony przyrody, w odniesieniu do określonych obszarów ich działalności.

W okresie tym warszawski Komitet Ochrony Przyrody wiele pracy włożył w ochronę Łysogór, starając się o utworzenie tutaj „Parku Narodowego im. Stefana Żeromskiego”.

W Kielcach istniała również delegatura PROP, ściśle współpracująca z warszawskim Komitetem Ochrony Przyrody i mocno związana w swej działalności programowej z kieleckim Oddziałem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Delegatami PROP, którzy włożyli ogromny twórczy wysiłek na rzecz ochrony przyrody Gór Świętokrzyskich, byli przede wszystkim Kazimierz Kazanowski i Edmund Massalski.

Po utworzeniu Ligi Ochrony Przyrody (1928 r.) czynnie propagowano jej społeczną funkcję i działalność na rzecz krzewienia społecznej idei ochrony przyrody.

Biocenotyczna ochrona przyrody

Rozwój działalności w zakresie biocenotycznej ochrony przyrody, na wysokim poziomie rozumienia całej złożoności jej problematyki, obejmuje okres od wejścia w życie ustawy o ochronie przyrody z 10 marca 1934 r. do uchwalenia nowej ustawy o ochronie przyrody z 7 kwietnia 1949 r. (Dz. U. RP Nr 25).

Ten kierunek działalności w ochronie przyrody obejmuje swym zakresem kształtowanie się odrębnych postaw odnośnie poszanowania zasad ochrony środowiska przyrodniczego w odniesieniu do krajobrazu jako całości i dostosowaniu do tego wymogów rozwoju gospodarczego. Rozwój problematyki ochrony przyrody tego kresu, przerwany latami II wojny światowej, znalazł nowe warunki w zmienionym układzie stosunków społeczno-politycznych.

Przedział lat obejmujących biocenotyczną ochronę przyrody, o uznawanej w pełni problematyce (znajdującej swe odzwierciedlenie w teoretycznych i dokumentacyjnych opracowaniach oraz docenianym znaczeniu ogólnospołecznym), charakteryzował się w działalności gospodarczej nasilaniem uprzemysłowienia i wykorzystywania zasobów środowiska przyrodniczego (nie tylko w zakresie surowców) Krainy Gór Świętokrzyskich. Dotyczyło to szczególnie ostatnich lat ożywienia gospodarczego przed II wojną światową, a także działalności gospodarczej w pierwszych latach po II wojnie światowej, w zmienionych warunkach społeczno-politycznych i przy szybko postępującej odbudowie zniszczonego kraju.

Do ważniejszych osiągnięć w zakresie prowadzonych kierunków ochro-

ny przyrody na obszarze Krainy Gór Świętokrzyskich zaliczane są następujące:

— stopniowe obejmowanie ochroną rezerwatową cennych przyrodniczo, ważnych dla nauki, niezbędnych dla dydaktyki, interesujących dla krajoznawstwa i o dużym znaczeniu społecznym terenów Łysogór, co miało doprowadzić do utworzenia tutaj Parku Narodowego im. St. Żeromskiego;

— tworzenie rezerwatów obejmujących różnymi formami ochrony interesujące fragmenty i osobliwości przyrody występujące w Krainie Gór Świętokrzyskich.

Do czasu uchwalenia nowej ustawy o ochronie przyrody (co nastąpiło 7 kwietnia 1949 r.) oraz wprowadzenia obecnej organizacji w zakresie wykonawczym do wymienionej ustawy, działalność środowiska kieleckiego obejmowała:

— zabezpieczanie w zakresie niezbędnym pozostałych po zniszczeniach wojennych cennych dla ochrony przyrody tworów przyrody i rezerwatów;

— rozpoczęcie prac nad zaplanowaniem nowego ujęcia zagadnień ochrony przyrody w Górach Świętokrzyskich, odpowiadającego aktualnej sytuacji i przewidywanym zmianom;

— udział w kontynuowaniu starań zmierzających do utworzenia w Łysogórach parku narodowego.

Kompleksowa ochrona przyrody

Ten kierunek w ochronie przyrody obejmuje okres od wejścia w życie ustawy o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949 r. do ukazania się Raportu Sekretarza Generalnego ONZ U Thanta w 1969 r.

Szczególny charakter tego okresu w odniesieniu do ochrony przyrody wiązał jej problematykę w ujęciu kompleksowym z planowaniem przestrzennym. W związku z tym możliwości pełnego uwzględniania jej postulatów ograniczone były splotem różnych okoliczności, co w rezultacie doprowadzało do sytuacji konfliktowych. Nie zawsze bowiem istniały obiektywne warunki sprzyjające godzeniu interesów ekonomicznych rozwijającego się i przekształcającego swą strukturę kraju z wymogami ochrony przyrody w ogóle, w odniesieniu do ochrony konserwatorskiej, ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego, wykorzystywania istniejących zasobów i całego środowiska życia ekumeny.

Główne kierunki działalności w zakresie ochrony przyrody na obszarze Krainy Gór Świętokrzyskich — po wejściu w życie nowej ustawy o ochronie przyrody — dotyczyły wykonywania zadań wynikających z uprawnień oraz zakresu obowiązków ustanowionego urzędu wojewódzkiego konserwatora przyrody, jak również uprawnień Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Przyrody.

Realizowane w tym zakresie poczynania na obszarze Krainy wyrażają się m. in.:

— rozwojem form konserwatorskiej ochrony przyrody (Świętokrzyski Park Narodowy, rezerваты, pomniki, ochrona gatunkowa itp.);

— ustalaniem kierunku rozwoju gospodarczego z uwzględnieniem potrzeb ochrony przyrody;

— wzrostem uświadomienia społecznego i roli organizacji społecznych zajmujących się ochroną przyrody, zwłaszcza Ligi Ochrony Przyrody (także SOP, PTTK, PZŁ, PZW i inne).

Organizacyjne powiązanie fachowych organów ochrony przyrody z władzami wojewódzkimi miało stworzyć korzystne warunki dla realizowania zasad ochrony przyrody. Dotyczyć to miało zwłaszcza tych zagadnień, które są ściśle związane z gospodarowaniem zasobami przyrody i kształtowaniem środowiska przyrodniczego Krainy, z uwzględnieniem nieodzownego uprzemysłowienia, urbanizacji, intensyfikacji rolnictwa, rozwoju turystyki i inne.

Holotyczna ochrona przyrody

Ten kierunek w ochronie przyrody obejmuje okres obecny, po ogłoszeniu Raportu U Thanta.

Mamy tutaj do czynienia z całościowym ujmowaniem problematyki ochrony przyrody, w odniesieniu do zasad gospodarowania przestrzenią i z uwzględnieniem interakcji człowiek — środowisko przyrodnicze.

Odzwierciedleniem takiego ujmowania zagadnień współczesnej ochrony przyrody jest jej niezwykle zróżnicowany i skomplikowany zasięg poznawczy, dotyczący również zastosowań w działalności ogólnospołecznej. Zawiera bowiem zarówno wszystkie dotychczasowe istotne aspekty wielodziałowej problematyki — przejęte z poprzednich okresów i uznawane za niezbędne dla zachowania określonych właściwości środowiska przyrodniczego — jak również całość zagadnień współczesnych. Te ostatnie uwzględniać mają nowe formy zabezpieczania środowiska przyrodniczego przed niepożądanymi skutkami przyspieszonego rozwoju ogólnospołecznego.

Ostatnie lata przyniosły wzrost zainteresowania społecznego coraz bardziej komplikującą się problematyką ochrony przyrodniczego środowiska człowieka w Krainie Gór Świętokrzyskich. Wynika to z jednej strony z wpływu kształtujących się w tym względzie tendencji ogólnych oraz krajowych, a z drugiej strony wiąże się ze szczególnego rodzaju dokonującymi się przeobrażeniami, będącymi odzwierciedleniem skutków przyspieszonego rozwoju gospodarczego, a także współzależnych z nimi czynników i warunków środowiska przyrodniczego.

Szczególny rodzaj powstałych trudności w zakresie ochrony przyrody wiąże się w Krainie Gór Świętokrzyskich z koniecznością stałej rozbudowy przemysłu materiałów budowlanych i rozszerzaniem zakresu wydobywania surowców skalnych, co w odniesieniu do stosunkowo niewielkiej powierzchni Krainy stwarza szczególnie istotne zagrożenia, związane zarówno z ochroną przyrodniczego środowiska człowieka na tym obszarze, jak również zachowaniem istotnych dla tego regionu walorów i wartości ogólnoprzyrodniczych.

Uwzględniając złożoność rozwoju gospodarczego Gór Świętokrzyskich zaistniała pilna potrzeba i konieczność ustalenia niezbędnych form ochrony przyrody w zakresie konserwatorskim oraz niekonserwatorskim, a szczególnie wprowadzenie określonych form zabezpieczenia wybranych obszarów, czy regionów. W tym ostatnim wypadku chodziło o uniknięcie przewidywanych skutków zbyt intensywnego rozwoju i przypadkowego

lokalizowania ośrodków przemysłowych o szkodliwym i uciążliwym działaniu na człowieka oraz na jego środowisko przyrodnicze. Na podstawie przeprowadzonych studiów, zgromadzonych materiałów i odpowiedniego rozeznania oraz zakładanych w planie perspektywicznym kierunków rozwoju ogólnospołecznego Krainy do 1990 r. dokonano zabezpieczenia określonych obszarów o uznanych wartościach i walorach przed zmianą sposobu ich zagospodarowania. Zabezpieczono również te tereny przed lokalizacją przemysłu uciążliwego i niekorzystnie oddziałującego na całość kształt złożonych układów oraz warunków środowiska przyrodniczego.

Całość tych zagadnień ujęta została w uchwale Sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, podjętej 28 czerwca 1971 r. i zaktualizowana w uchwale Sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, podjętej 29 października 1979 r. Można przyjąć, że w pewnym sensie uchwały zamykają dotychczasowy okres działalności na rzecz ochrony przyrody i środowiska przyrodniczego w regionie.

W przedstawionym zarysie rozwoju form ochrony przyrody w Krainie Gór Świętokrzyskich widoczne jest ciągle wzbogacanie jej problematyki coraz szerszym zakresem treściowym. Mamy tutaj do czynienia ze stopniowym narastaniem zagadnień dominujących w poszczególnych okresach, aż do współczesnego ujęcia całościowego wszystkich aspektów ochrony przyrody i środowiska przyrodniczego człowieka.

Z LITERATURY

Praca zbiorowa — BUKIECIARSTWO. Przekład z niemieckiego mgr **Andrzej Wyrwiński** oraz mgr **Marceli Wyrwiński**. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1980, s. 368, cena 150 zł.

Pięknie wydana książka, z licznymi fotografiami czarno-białymi i kolorowymi, przyda się z pewnością każdemu, zwłaszcza żyjącemu na wsi bądź w małym mieście, w których nie zawsze można nabyć to wszystko z kwiatów, wiązanek, przybrań różnego rodzaju, co nam dość często potrzeba. A oto podstawowe rozdziały tej pracy:

Estetyczne podstawy bukieciarstwa;

Środki pomocnicze i materiały używane w bukieciarstwie;

Wiązanki i zdobry ślubne;

Sporządzanie wieńców i dekoracji żałobnych;

Dekoracje w okresie Bożego Narodzenia;

Kompozycje z ciętego materiału roślinnego i roślin sadzonych;

Dekoracja wnętrza.

Istotnym jest także, że książkę zamykają charakterystyki najważniejszych ozdobnych roślin pokojowych, ich wymagań i możliwości zastosowania.

W pracy zawarto wiele praktycznych wskazówek, przydatnych rów-